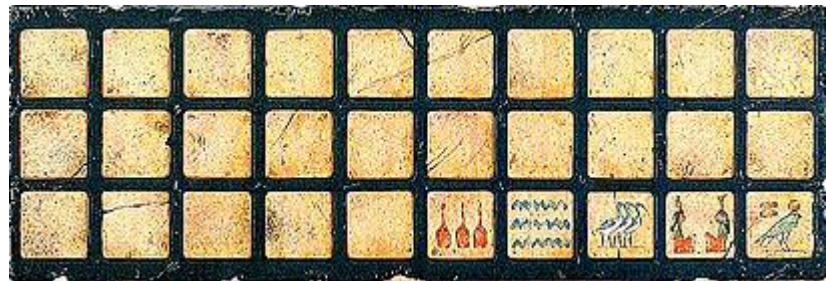

שם המשחק

כיצד נראה לוח המשחק של תות ענח' אמון? איזה גלגולים עבר משחק המנקה? מבט אל משחקי לוח קדומים מיכאל סבן

משחקי לוח הם מן הנפוצים והשכיחים בעולם כאשר לכל תרבות יש משחקים האופייניים לה. חלקם דורשים מיומנות ואסטרטגיית חשיבה, חלקם משחקי מזל וחלקם משלבים את שניהם. מספר משחקים פרצו את גבולות הזמן והמרחב הגיאוגרפי-תרבותי שלהם, ונפוצו ברחבי העולם. ממצאים ארכיאולוגיים מספקים לנו הצצה לתוך עולם המשחקים הקדום בדמות לוחות משחק, אבני משחק, מקלות ועצמות הטלה, אסטרגלים (עצמות קרסול ששימשו בעת העתיקה למשחק) וקוביות, שנמצאו ברחבי המזרח הקדמון למן האלף השביעי לפני הספירה.

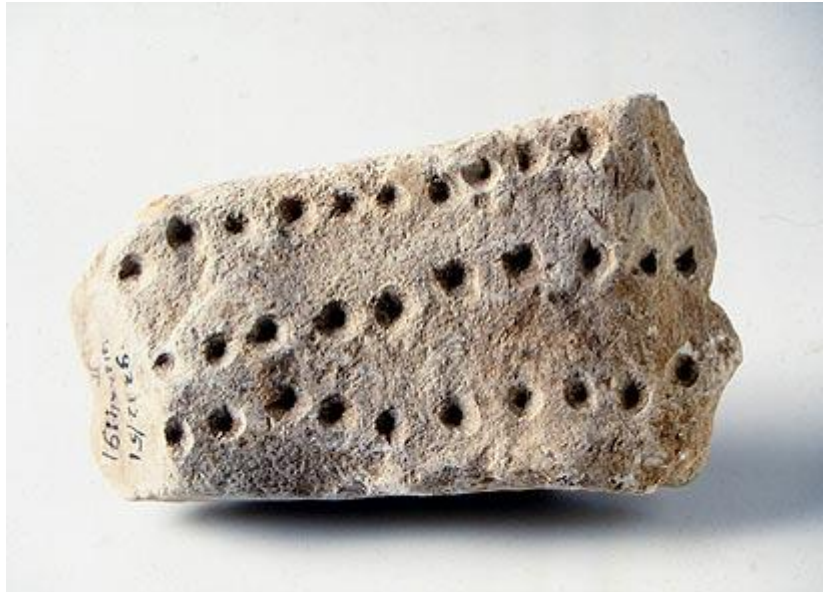
לוח משחק סנת (צילום באדיבות רשות העתיקות)

מגוון הלוחות וכלי המשחק שנחשפו, מהם לוחות וכלי משחק מפוארים עשויים שנהב, עצם או בהט, לצד לוחות פשוטים שעוצבו ברישול על אבני שדה, משטחי סלע ורצפות, מלמדים כי כל שכבות האוכלוסייה נטלו בהם חלק, מלכים, אצילים ופשוטי עם. לצד לוחות משחק "פריטיים" שנחשפו בארמונות, בתי מגורים ומכלולי קבורה, נתגלו לוחות רבים באזורי התקהלות ציבוריים, כגון שער העיר, רחובות, חוצות ושווקים מרכזים, מקדשים, בתי מרחץ, חנויות ותחנות דרכים, בארות ובורות מים, בתי בד, גתות וטחנות קמח.

דומה שתפוצתם הרחבה נובעת מפשטותם ומעצם היותם שווים וזמינים לכל נפש, אם בשל הכנתם שלא דרשה מיומנויות טכניות מיוחדות, ואם בשל חוקי משחק ברורים וקליטים. להלן סקירה קצרה על שלושה משחקים הנהוגים באזורנו מזה חמשת אלפים שנה, למן האלף השלישי לפני הספירה ועד ימינו.

משחק הסֶנֶת

משחק הסנת כולל לוח המחולק לשלוש שורות, שבכל אחת מהן עשר משבצות. כל אחד משני המתמודדים נדרש להעביר את כליו, חמישה או שבעה במספר, מצד אחד של הלוח אל צדו השני. הזוכה היה השחקן הראשון שהעביר את כל כליו לאורך המשבצות והוציאים מהלוח. קצב ההתקדמות נקבע באמצעות ארבעה מקלוני הטלה. המשחק נפוץ במצרים במשך כשלושת אלפים שנה, למן ימי [הממלכה הקדומה](#) (2600 לפסה"נ) ועד לשלהי התקופה הרומית (350 לסה"נ). ניתן להכתירו כמשחק הלוח הלאומי של המצרים הקדמונים. המשחק תועד בהרחבה בציורי קברים וב"ספר המתים", משם למדנו את שמו המצרי, סנת, ואף חלק מחוקיו.

לוח משחק סנת פשוט מערד, תקופת הברונזה הקדומה ב' (צילום באדיבות רשות העתיקות)

עוד ידוע כי למשחק פותחה גם שגרסא בעלת אופי דתי: לפי אמונת המצרים, נשמת המת נשפטת על מעשיה. אם הנשמה זכאית היא מתאחדת עם אל השמש, רע, והמת זוכה לחיי נצח. שלבי המשחק משקפים את מסע הנשמה לאחר מותה והניצחון בסיומו מסמל את התאחדות הנשמה עם האל.

עשרות לוחות סנת פשוטים, מעוצבים בחריתה או בקידוח על אבני גיר, נחשפו בתל ערד – עדות לכך שהמשחק היה שכיח גם בדרום הארץ. הופעתו של המשחק בערד חופפת לזמן הופעתו במצרים, ואולי אף קדומה יותר. לוחות משחק הסנת שנחשפו בתל לכיש ובתל חצור מלמדים כי המשחק נפוץ בארץ ישראל גם בתקופת הברזל השנייה. דומה שהדים למשחק זה ניתן למצוא במשחק הלוח הידוע בשמו הערבי טב, שבו משחקים הבדווים בסיני ובנגב והכפריים במצרים ובסודן עד עצם היום הזה.

לוח משחק סנת מפואר של המלך תות ענח' אמון, השושלת הי"ח (צילום: באדיבות רשות העתיקות)

משחק הטחנה

משחק הטחנה כולל לוח משחק המורכב משלושה ריבועים - קטן, בינוני וגדול - הנתונים זה בתוך זה ומחברים באמצעות ארבעה קווים החוצים את מרכז צלעותיהם. המשתתפים נדרשים להניע על הלוח אבני משחק לשם יצירת רצף של שלוש אבנים, היוצרות יחד שורה. במשחק הטחנה שיחקו כבר מהתקופה הרומית המאוחרת (המאה השלישית לסה"נ) והוא ממשיך לשמש גם בימינו, אם כי תפוצתו ושכיחותו קטנים. בשלב זה של המחקר אין בידינו נתונים ברורים על אזור מוצאו – מערב האימפריה הרומית או מזרחה – על שמותיו הקדומים ועל כללי המשחק המקוריים. ידיעותינו מתבססות בעיקר על עדויות מהמאה ה-14 מאנגליה, צרפת וגרמניה - שם הגיע המשחק לשיא תפוצתו.

העדויות מארץ-ישראל מלמדות כי המשחק היה שכיח בתקופה הצלבנית; לוחות משחק נחשפו במבצרים בעתלית ובכוכב הירדן, ואך טבעי זה שהמשחק שהיה נהוג באירופה בימי הביניים היה מקובל גם בקרב מייסדיה של הממלכה הצלבנית ותושביה בארץ-ישראל ובסביבתה.

מנקלה – משחק הזריעה

משחק המנקלה הוא משחק טקטי מורכב, שבו שני משתתפים מתמודדים זה מול זה. לכל אחד מהם שש גומות שבכל אחת מהן ארבע אבנים. כל מתמודד צריך לצבור בגומתו החיצונית כמה שיותר אבנים על ידי הוצאת אבניו ואבני המתמודד החוצה. המשחק "נולד" במקורו באפריקה, היה שכיח באזורינו למן התקופה הביזנטית – המאה ה-4 לספירה והמשיך לשמש בקרב האוכלוסייה הערבית הכפרית עד ראשית המאה העשרים. מנקלה נמנה על משפחה ענפה של משחקי לוח הנבדלים זה מזה בכללי המשחק ובמתאם, במספר השורות והשקעוריות. אין בידינו נתונים ברורים לגבי אזור מוצאם, תיארוכם ותהליך התגבשותם. דומה שכולם התפתחו מאב טיפוס קדום שמקורו במזרח אפריקה. העדויות מארץ-ישראל מלמדות שהמנקלה היה נהוג באזורנו החל מהתקופה הביזנטית (המאה ה-4 לסה"נ) ושכיחותו הלכה וגדלה במהלך התקופה האסלאמית (המאה ה-7 לסה"נ).

לוחות משחק נחשפו באתרים שונים, דוגמת אכזיב, טבריה, בית שאן, ציפורי, רמת הנדיב ונחל תנינים. המשחק היה נפוץ בקרב תושביה הכפריים של הארץ עד ראשית המאה ה-20. משחקי מנקלה על מגוון טיפוסיהם שכיחים גם בימינו, באפריקה, באסיה, באמריקה הדרומית והצפונית, וכן בא"י הפיליפינים, באינדונזיה ובמלזיה. תפוצתם הגיאוגרפית הנרחבת היא פועל יוצא של סחר העבדים מאפריקה.

לסיכום, אפשר לומר כי שכיחותם של משחקי הלוח בעת העתיקה ובימינו ותפוצתם הנרחבת, מלמדים על חשיבותם ונחיצותם. דומה שהצורך לשחק במשחק או לצפות בו טבוע בנו והוא מרכיב בסיסי בתרבות האנושית. המשחקים מאפשרים לנו לקחת פסק זמן מטרדות היומיום, לשוחח ולהתרועע זה עם זה.